

PREOBRAŽAJ ULOGE PISCA*

U vezi sa ulogom pisca u društvu, pa prema tome i sa njegovim društvenim položajem, dešavaju se u poslednje vreme zanimljive promene.¹ U sociologiji književnosti o tome se još ne vodi dovoljno računa, uprkos upadljivim razlikama koje su u pogledu ove uloge nastale tokom druge polovine XX veka u poređenju sa prvom polovinom, ili — ako usvojimo podesniju granicu, sa periodom do II svetskog rata. Ove promene se još nisu iskristalisale, ali se može smatrati da smo svedoci jednog procesa, čije će posledice biti jasnije tek u idućem veku. Naime, pre Drugog svetskog rata uloga pisca se nije bitno razlikovala od uloge koju je ovaj igrao u XIX veku, ako ostavimo po strani neke njene specifično poljske aspekte — o kojima nećemo ovde govoriti. Biće dovoljno napomenuti da su ovi specifični aspekti bili prilično brojni: tradicije staromodne inteligencije, kao društvene klase; uloga pisca smatranog kao „savest nacije” u doba kad je Poljska bila podeljena između tri velike sile; privredna i tehnička zaostalost Poljske u XIX i u prvoj polovini XX stoleća; još uvek ograničen razvoj sredstava za masovno obaveštavanje i masovnu kulturu.

Evolucija uloge pisca, drukčija nego u devetnaestom veku, rezultat je velikih društvenih i kulturnih promena koje se u širokim razmerama de-

* Za ovaj rad autor je iskoristio jedan deo svoje knjige *Poljski pisci, — promene u njihovom zanimanju sa stanovišta promena u savremenoj kulturi*, Osolineum, 1971. (na poljskom, sa kratkim izvodom na engleskom). U ovoj knjizi analizirani su rezultati anketa sprovedenih u poljskim književnim krugovima tokom 1959. i 1964. godine i upoređeni sa rezultatima ankete izvršene 1969. godine.

¹ Kad govorimo o ulozu, podrazumevamo tu reč u njenom osnovnom značenju, uobičajenom u sociološkoj literaturi; shvatamo je kao niz prava i dužnosti koji proizlazi iz činjenice da je pisac deo zajednice. Prema tome, pravo je opravdan zahtev u odnosu na ostale članove društva ili na zajednicu uopšte. Dužnost je obaveza pojedinca, koju je društvo ozakonilo i koja se sastoji u ispunjavanju izvesnih opravdanih zahteva (videti: M. Barton: *Roles. An Introduction to the Study of Social Relations*, London, 1965, str. 2). Ova definicija je vezana u stvari za pojam uloga u društvu koji je definisao F. Znaniecki (videti npr. *The Social Role of the Man of Knowledge*, Njujork, 1940).

šavaju u naše doba. Ukratko ćemo izložiti glavne tendencije ovih promena, naročito onih koje imaju veze sa temom koja nas ovde interesuje, a zatim ćemo pokušati da utvrdimo u kom smislu se vrši preobražaj uloge pisca u društvu.

NEKE TENDENCIJE DRUŠTVENIH I KULTURNIH PROMENA

Naše doba se često označava kao era brzih promena. Mogli bismo osporiti tačnost ovakvog označavanja, svakako ne na taj način što bismo poricali da promena ima i da su velike, već ukazujući na to da se brze i dalekosežne promene, — u svakom slučaju, u Evropi, — odigravaju već tokom nekoliko poslednjih vekova. Pa ipak, bar dve činjenice daju za pravo onima koji insistiraju na promenama nastalim u toku druge polovine našeg veka: pre svega, sve veća brzina sa kojom nastaju, a zatim, i drukčiji stav koji se zauzima prema njima. Vizije koje nagoveštavaju slom zapadne civilizacije (Spengler, i, u Poljskoj, „katastrofizam” Stanislava Ignacija Vitkiewića, koji je poznatiji pod pseudonimom Witkaci) nailaze, izgleda, na manji odziv kod publike, dok je sve veće interesovanje za nove tendencije, ideje, pa čak i za nove narode, kao i za nove mogućnosti kontrolisanja društvenog života, a sve to i pored svesti o postojanju opasnosti od potpunog uništenja čovečanstva, zajedno sa svim psihološkim posledicama ovakve perspektive.

Uticao ovih temeljitih promena oseća se u mnogim oblastima društvenog života, i činjenica da se njihov broj neprekidno povećava i da se one izvanredno uklapaju jedne u druge, objašnjava — kako mnogi misle — njihov sadašnji ritam. U oblasti privrede, brzi rast nacionalnog proizvoda i potrošnje, kao i podizanje društvenog standarda² prate napredak tehnologije koja preobražava čovekov život.

Brz napredak tehnologije, koji je naročito snažan posle Drugog svetskog rata i koji je, velikim delom, rezultat naučnih dostignuća i obimnih naučnih istraživanja, doprineli su da izraz „naučna i tehnološka revolucija” zaista definiše jednu od glavnih tendencija društva u naprednim industrijskim zemljama. To je, s jedne strane, dovelo do porasta društvenog ugleda onih

---

² Pustošenje Poljske za vreme drugog svetskog rata, problemi koje je izazvala potreba organizovanja novog tipa nacionalne privrede, a svakako i drugi činioci, objašnjavaju zašto ekonomski rast Poljske još ne odgovara njenim težnjama, ali ako situaciju u kojoj se zemlja nalazila 1930. godine uporedimo sa današnjom situacijom, videćemo koliko su duboke razlike između nekadašnje zemljoradničke Poljske koja se sporo razvijala i ove današnje sa brzom evolucijom.

koji učestvuju u tim delatnostima, a s druge, do brzog povećanja broja naučnika.

Druga pojava, svojstvena posleratnom periodu, sastoji se u neprekidnom podizanju prosečnog nivoa prosvete, koja je u isti mah i preduslov i posledica napred iznetog. U izvesnim zemljama, posle uvođenja osnovnog obrazovanja za sve, kao prve etape u kulturnoj revoluciji koja je nastala u najrazvijenijim zemljama, započela je druga etapa, — snažan zamah srednjoškolskog obrazovanja. Mnoge zemlje, među kojima i Poljska, moraće uskoro da započnu tu drugu etapu. Skrećući pažnju na ovu pojavu, želimo da podvučemo, ne njene očigledne posledice — na koje se često ukazuje — to jest na potencijalno povećavanje broja čitalaca, — već činjenicu da ona doprinosi smanjenju razdaljine koja je, u XIX veku, „učenog” pisca, sa njegovim izvanrednim poznavanjem jezika, često odvajala od neuke zajednice. Druga posledica je priličan broj onih koji počinju da pišu.

Preobražaju društvenog i kulturnog života doprinosi i sve veća pokretljivost stanovništva, koja je i prostorna — zahvaljujući modernim saobraćajnim sredstvima, i društvena; ova druga je čas vertikalna — kad podrazumeva prelaz iz jednog društvenog sloja u drugi, a čas horizontalna — kad se odnosi na prelaz iz jednog zanimanja u drugo.

Svi ovi preobražaji uslovljeni su formom kulturnog razvoja koji je svojstven našem dobu. S jedne strane, polje rada koje stoji na raspolaganju pojedincu sve je uže i zavisi od položaja koji ovaj zauzima u društvenoj strukturi, od njegovih materijalnih mogućnosti, mesta stanovanja, pola, itd.; s druge strane, mogućnosti izbora i uloge koju igraju razlike između pojedinaca — sve su veće. Stil života zavisi sve više od određenja samog pojedinca.³

Ritam promena objašnjava brzo rušenje društvenih struktura i utvrđenih lestvica vrednosti; tradicionalno kulturno nasleđe osporava se u mnogim oblastima, ili je, jednostavno, postalo izlišno. U književnosti, i uopšte uzev, u umetnosti, poljuljana su sva merila, a u onome što je ponekad nazivano „kolektivni stil” nastale su teškoće u pogledu uspostavljanja odnosa između pisca i njegovih čitalaca; došlo je do izvesne otuđenosti pisca, koji sad traži svoje čitaoce i svoju „društvenu sredinu.”

³ O definiciji načina života i njegovog preobražavanja videti J. Szczepanski, A. Siciński, J. Strzelecki: „Promene u načinu života u Socijalističkoj Poljskoj u svetlosti savremenih hipoteza o promenama u društvenoj strukturi”. — rad objavljen u knjizi „Dugoročni model potrošnje” (Osolineum, 1970, str. 80—154; (na poljskom), izdatoj pod pokroviteljstvom Komiteta za istraživanje i predviđanja „Poljska u 2000-oj godini”, pri poljskoj Akademiji nauka.

SREDSTVA ZA MASOVNU KOMUNIKACIJU
PROTIV KNJIŽEVNE DELATNOSTI

Posebnu pažnju zaslužuje i jedan drugi aspekt — brzo širenje sredstava za masovnu komunikaciju — s obzirom na njegovu povezanost sa preobražajem uloge pisca. Pojava i brzo širenje televizije, kao i uticaj sredstava koja su i ranije korišćena: štampe (naročito publikacija tipa ilustrovanih časopisa), radija i filma (premda je njihov uticaj opao otkako je televizija počela da se naglo razvija), imaju dalekosežne (i često analizirane) posledice na društveni i kulturni život. Snažna Makluanova formula, *The medium is the message*, koja je svakako preterana, stavlja sredstva za komunikaciju na prvo mesto među činiocima koji utiču na kulturu. Stvorena je i nova vrsta kulture — masovna kultura.⁴ A masovna kultura ne znači samo dosad neviđeni porast publike u oblasti kulture, nego i sve veći sukob raznih ukusa u ovako proširenoj publici (naročito u kapitalističkom poretku s tržišnom privredom), ukusa koji su delimično uslovljeni ujednačavanjem sadržajem poruka, širenih putem radija, televizije i ilustrovanih časopisa. Usled ovog ujednačavanja, u porukama su izmešani razni elementi kulturnih vrednosti, stilova i nivoa.

Danas se tvrdi i to da kulturu, pogotovu masovnu kulturu, karakteriše sve veći značaj slike i vizuelnih elemenata nauštrb reči.⁵ Dublja analiza bi nas suviše daleko odvela, ali možda nije naodmet istaći da su sve brže promene koje se dešavaju svuda u svetu, pre svega posledice *promena u stvarima*. Preplavljeni smo svakovrsnim informacijama o ovoj vrsti promena, jer je njih lakše i prikazati i okom primetiti. Otuda značaj koji ponovo dobijaju proizvođači filmova, snimatelji, scenografi itd., jer oni biraju slike za prikazivanje i kontrolišu montažu. *Pojmovna* tumačenja promena u stvarima, tj. promene u idejama, simbolima i vrednostima, — u oblasti veza-noj za reč — javljaju se tek mnogo kasnije.

U ovakvim uslovima, uloga pisca koji je u službi masovnih medija i od koga se traži da samo komentariše ono što se prikazuje, mnogo je manje značajna od uloge koju je nekad imao srednji pisac.

⁴ O razlici između „vrste” i „stila” kulture videti: S. Zolkiewski, *Kultura u narodnoj Poljskoj*, Varšava, 1964, str. 18. i sledeće (na poljskom). U tumačenju koje je usvojeno u ovoj raspravi, „masovna kultura” označava intelektualne, estetske i zabavne manifestacije povezane sa funkcionisanjem masovnih medija. Osnove ovog tumačenja izneo je A. Sićinski u delu *Slobodno vreme i masovna kultura u urbanoj sredini*, — Varšava, 1966, str. 5 i sledeće (na poljskom).

⁵ Videti npr.: A. Sićinski, „Masovni mediji i masovna kultura”, u časopisu *Kultura i Spoleczenstvo*, 2, 1961 (na poljskom).

Povećan uticaj i domet masovnih medija, a pre svega televizije, kao i velika rasprostranjenost ilustrovanih časopisa za široku čitalačku publiku, dovode do posledica koje su od velikog značaja za položaj pisaca u naše doba. S jedne strane, književnost (tačnije rečeno: književnost u obliku knjige) izgubila je svoj povlašćeni položaj kao izvor informacija o svetu i tumačenja događaja. U tome je sve više zamenjuju masovni mediji. S druge strane, masovnim medijima je potreban veliki broj profesionalnih pisaca. To je dovelo do pojave brojne kategorije ljudi od pera koji nisu pisci u tradicionalnom smislu reči (oni nisu pisci romana, poezije itd. ili knjiga uopšte). Međutim, sa gledišta profesionalnog statusa pisca još važnije je to što je funkcionisanje masovnih medija zasnovano na radu ekipa saradnika koji prikupljaju tekst, slike, muziku itd. i onih koji sve to sjedinjuju i objavljuju. Proizvodi masovne kulture u mnogo manjoj meri nose pečat ličnosti; ponekad su čak i anonimni.

Mada posledice sve većeg uticaja masovnih medija ne deluju neposredno na društveni status i književnu proizvodnju svih pisaca, i — što je možda još važnije — mada se profesionalne organizacije pisaca ponašaju ponekad kao da ne znaju da postoje masovni mediji i oni koji pišu tekstove za televiziju, filmove, radio i ilustrovane časopise, ipak širenje masovne kulture pokazuje uglavnom tendenciju diferenciranja uloga koje pisci mogu da igraju.

INTELEKTUALCI U DRUGOJ POLOVINI XIX VEKA

Jednu od posledica bujnog razvoja nauke i tehnologije u novije vreme, uz povećan autoritet naučne misli, predstavlja i pojava jedne klase koja s pravom uživa veliki ugled: reč je o intelektualcima koji se, uzgred budi rečeno, razlikuju od intelektualaca iz ranijih vremena.⁶ Poreklo i značaj ove klase različiti su u raznim zemljama, ali mi bismo hteli da ovde ukažemo na neke sličnosti koje nam se čine veoma važne, zato što će — po našem mišljenju — uloga intelektualca biti sve veća i što je ona, u svakom slučaju, povezana sa delatnošću pisca. U kategoriju savremenih intelektualaca ubrajamo naj-

⁶ Izvršna kritika tumačenja pojma intelektualac i njegove uloge u društvu nalazi se u delu J. Szczepanskog: *Intellectuals in Contemporary societies* (Intelektualci u savremenom društvu), I deo, Stanford, 1961. Autor ukazuje na istorijsku evoluciju pojma uloge intelektualca i razlika koje u pogledu njegovih funkcija postoje u raznim društvenim i kulturnim sistemima. Zanimljiv pregled predstava koje ljudi imaju o pojmu intelektualac i o njegovoj funkciji u društvu dat je u knjizi G. B. de Hussar-a (ed.) *The Intellectuals, a Controversial Portrait*, Glencoe, 1960.

istaknutije predstavnike sveta nauke, misli (filozofe ideologe), književnosti i umetnosti. Pridjevom „istaknut” podvlačimo činjenicu da za uvrščivanje u ovu kategoriju nije dovoljno baviti se ovom ili onom disciplinom koja u najvećoj mogućoj meri ima stvaralački karakter. Samo uspesi koje pojedinac lično postigne u datoj oblasti, a pre svega priznanje ovih uspeha u profesionalnoj sredini, daju pravo na ovaj naziv.

Savremeni intelektualac se u krupnim potezima može definisati kao čovek (1) čiji duh ima više širine nego duh ostalih ljudi, tj. čija istraživanja i znanja obuhvataju razne oblasti i (2) koji ume da svoje ideje saopšti drugima. Dakle, da bi neko bio priznat kao intelektualac, on mora (1) da pruži dokaze o originalnom radu u datoj oblasti (koji je glavni osnov njegovog ugleda), jer se naziv „intelektualac” daje samo onim članovima „inteligencije” za koje je J. Szczepanski pronašao reč „trudbenici-stvaraoci” (naučnici, filozofi, umetnici, itd.), tj. istaknutim ličnostima u onim profesijama koje stvaraju nove umetničke, naučne, ideološke, moralne vrednosti, itd.; (2) da pokazuje interesovanje za nekoliko oblasti (tako na primer, naučnik ili stručnjak, koji može biti čak i veoma istaknut, ali čija su znanja ili interesovanja ograničena samo na jednu oblast, ne bi imao pravo na naziv intelektualac); (3) da pokazuje u isti mah i kritički smisao i sposobnost zapažanja i izvođenja opštih zaključaka, kao i izvesnu nekoristoljubivost u radu; (4) da oseća potrebu da i drugima saopšti svoje ideje (uključujući i njihove praktične posledice i eventualnu primenu), stav klerika, u onom smislu u kome Zilijen Benda upotrebljava ovu reč, nije više danas, kako nam se čini, karakterističan za ponašanje intelektualca.⁷

Međutim, pogledajmo da li ove sugestije u vezi sa svojevrsnom ulogom intelektualaca i sa izgledima za budućnost, nisu prosto-naprosto zasnovane na misli koju A. Kloskowska⁸ naziva „intelektualnom utopijom o potrebi da umetnici upravljaju ljudskim dušama”, podsećajući pri tom na mišljenje T. Karaljla, koji je (u delu *O Herojima*) tvrdio da je nepostojanje organske kategorije intelektualaca koja bi upravljala društvom predstavljalo najveću anomaliju onog doba, rezultat i uzrok svih anomalija.⁹ Izgleda da

⁷ Definicija intelektualca koja je ovde data bila bi, prema terminologiji J. Szczepanskog (— videti napomenu 6), klasifikovana kao sociološka definicija (razlika koju on pravi između obrazovanog čoveka i intelektualca nije sasvim jasna). U svakom slučaju, definicija koju smo mi usvojili, veoma je uska, jer ne obuhvata sve „trudbenike stvaraoc”, ni „stručnjake”, a da i ne govorimo o definicijama inteligencije ili onih koje nazivaju *white collar workers*.

⁸ A. Kloskowska: *Mass Culture, Pros & Cons*, Varšava, 1964, (na poljskom). Videti naročito poglavlje „Kritika masovne kulture”, str. 212, i sledeće.

⁹ Op. cit. str. 216.

je u toku sto trideset godina koje nas dele od objavljivanja Karlajevog dela došlo do temeljitih promena. U XIX veku su ovi zahtevi bili odraz pobune intelektualaca protiv industrijske civilizacije, pobune koja je, kao što to pokazuje Kloskowska, nosila u sebi dva elementa.¹⁰

Moglo bi nam se postaviti pitanje zašto predskazujemo sve veći značaj uloge intelektualca. Izgleda da do pojave izvesnih uloga u društvu i do povećanja njihovog značaja dolazi u tri slučaja: (1) kad postoje društvene snage koje su zainteresovane za takvu evoluciju; (2) kad izvesne organizacije, sa kojima ove uloge imaju veze, pokazuju tendenciju da se prošire; (3) kad ovakva evolucija odgovara objektivnim potrebama datog društvenog sistema. Zadržaćemo se naročito na ovom poslednjem slučaju. Danas intelektualce (a još više stručnjake) traže vlade i razne velike organizacije karakteristične za današnje društvo. Ovde reč intelektualac ne označava, čini se, toliko posebna svojstva datog intelektualca, koliko društvenu funkciju koju on vrši i koja se od njega očekuje.

Značaj intelektualca nije isti u svim zemljama i predviđanja u vezi sa povećanjem njegovog ugleda takođe su različita, ali analiza tih razlika prevazišla bi okvire ovog našeg izlaganja.¹¹

Širenje kategorije intelektualaca u tesnoj je vezi sa društvenim statusom pisaca. Pre svega, u današnje vreme pisac mora da svoju funkciju tvorca novih ideja, „duhovnog vode“ i specijaliste za pitanja morala deli sa drugim intelektualcima, tj. sa širokom kategorijom predstavnika raznih profesija, dok ju je donedavno delio

¹⁰ Op. cit., str. 215.

¹¹ U Poljskoj, na primer, intelektualci i intelektualizam uživaju, uopšte uzev, veliki ugled, koji je delimično uslovljen tradicijama inteligencije kao društvene kategorije. Nasuprot ovome, često se podvlači antiintelektualistički stav koji preovlađuje u Sjedinjenim Američkim Državama, mada se on u poslednje vreme gubi. U vezi s ovim, R. Hofstadter kaže: „Pre no što pokušamo da ocenimo činioce koji u našem društvu doprinose nepopularnosti intelekta, treba reći reč-dve o tome šta mi podrazumevamo pod intelektom... Ko god proučava američku književnost biće iznenađen očiglednom razlikom između predstave o intelektu i predstave o inteligenciji. Intelekt se često upotrebljava u pogrdnom smislu, inteligencija nikad...“ A malo dalje: „Intelekt je kritička, stvaralačka, posmatračka strana duha... Dok inteligencija nastoji da shvati, da manipuliše, da reorganizuje, da prilagodava, intelekt ispituje, razmišlja, iznenađuje se, teoretiše, kritikuje, izmišlja. Inteligencija će shvatiti neposredno značenje jedne situacije i odmah će je oceniti. Intelekt ocenjuje ocene i traži značenje raznih situacija obuhvatajući ih sve zajedno“. Zatim ovaj autor nastavlja: „Napomeno sam da je jedno od prvih pitanja koja se u Americi postavljaju u vezi s intelektom i intelektualcima, vezano za njihovu praktičnu vrednost. Jedan od razloga opadanja antiintelektualizma u naše vreme u tome je što ljudi više ne misle da intelekt nema praktičnu vrednost“. (R. Hofstadter *Anti-intellectualism in American Life* (Anti-intelektualizam u američkom životu), Njujork, 1964, str. 24, 25, 33.)

samo sa manje-više malobrojnom grupom filozofa i ideologa (a nekad je nju vršilo i sveštenstvo). Prema tome, samo neki pisci su intelektualci i mogu se označavati kao takvi.

Iako nam je namera da govorimo o preobražaju profesije pisca, a ne o preobražaju književne funkcije, ipak dopuštamo sebi da tvrdimo da je uloga književnosti kao sredstva koje vrši sintezu stvarnosti sve veća i da će ona u budućnosti biti još mnogo veća. I to zbog toga što su sredivanje činjenica i tumačenje informacija dobili poseban značaj otkako masovna sredstva za komunikaciju zasipaju publiku ogromnom količinom informacija, neprekidno obnavljanih, nepovezanih i izlaganih bez reda. Ali, može li književnost sama da izvrši taj zadatak? Ona neće omanuti, ali će joj i filozofija i nauke priteći u pomoć. Prema tome, ne samo pisci, već će i filozofi i naučnici odigrati značajnu ulogu u ovome. U jednom svom eseju Rolan Bart pravi razliku između pisaca i onih koji pišu na taj način što tvrdi da oni prvi vrše određenu funkciju, a oni drugi obavljaju jednu vrstu delatnosti.¹²

* Bart, o kome ćemo govoriti u daljem izlaganju, piše: „Pisac je onaj koji teži da usavrši svoj način izražavanja (makar bio i nadahnut) i udubljuje se u taj posao. Delatnost pisca podrazumeva dve vrste normi: tehničke norme (koje se odnose na kompoziciju, književni rod, način pisanja) i zanatske norme (trud, strpljenje, ispravljanje teksta, traženje savršenstva). Paradoks je u tome što je književnost — s obzirom na to da materijal postaje u neku ruku sam sebi cilj — u suštini tautološka delatnost...” A na sledećoj stranici: „Što se tiče ljudi koji pišu, oni su „tranzitivni”; oni postavljaju sebi cilj (da nešto izlože, da drugima nešto objasne, da ih pouče), i u odnosu na taj cilj, reč im služi samo kao sredstvo; za njih je reč potčinjena činu, ne sačinjava taj čin. Jezik je tu sveden na sredstvo koje obezbeđuje komunikaciju, koje prenosi „misao”. Čak i kad „čovjek koji piše” poklanja pažnju načinu pisanja, ta njegova pažnja nije nikad ontološka: nije to isključiva briga o načinu pisanja... Jer, za „čovjeka koji piše” karakteristično je to da su njegove ideje o komunikaciji *naivne*; on ne dopušta mogućnost da se smisao njegove poruke preokrene i da se ona sama od sebe formira ili, pak, da se u njoj, na dijaktički način pročita nešto drugo, a ne ono što je on hteo da kaže; ko bi među njima pristao da se njegov tekst podvrgne psihoanalizi? On smatra da njegova reč otklanja neku nejasnost koja postoji na svetu, da predstavlja objašnjenje koje može imati samo jedan smisao (čak i kad dopušta mogućnost da je privremeno) ili informaciju koja se ne može osporavati (čak i ako za sebe tvrdi da je skroman čovek kome je jedina želja da druge nečemu nauči); međutim, kad je u pitanju pisac, situacija je obrnuta: on dobro zna da njegova reč, koja je intranzitivna zato što on tako hoće i što se trudi da ona bude takva, može imati više različitih značenja. Čak i onda kad nastoji da se prikaže kao nepobitna; on zna da njegova reč — što je u suštini paradoksalno — stvara utisak veličanstvenog čutanja koje treba odgo-netnuti i da ona ne može imati drugu devizu do onu duboku izreku Zaka Rigoa: „Čak i kad tvrdim, još ispitujem.” Pisac ima u sebi nečeg od sveštenika. „čovjek koji piše” — nečeg od znalca...” (Roland Barthes: *Essais Critiques*, Editions du Seuil, Pariz, 1964, str. 148, 151, 152.)

Što se nas tiče, smatramo da uprkos svim razlikama koje dele ove dve grupe, obe će, a naročito grupa čistih intelektualaca (prema napred usvojenoj definiciji), vršiti ulogu tumača sveta. Da bismo se u to uverili, dovoljno je ukazati na neke oblike novinarstva i na dela u kojima se na popularan način izlažu razna pitanja iz nauke. Pisac gubi, dakle, svoj povlašćen položaj, jer svoju ulogu mora da deli sa drugima, ali se, s druge strane, tražnja pisaca-intelektualaca kao vodiča¹³ kroz ovaj novi svet stvari, ne smanjuje. Naprotiv. U ovoj ulozi, autoritet pisaca i intelektualaca, uopšte uzev, neprekidno raste. Ovdje treba ponovo naglasiti da je pre u pitanju tendencija koja se tek pojavila nego funkcija koja je jasno određena i stvarno vršena.

DIFERENCIJACIJA ULOGE PISCA U SADAŠNJEM TRENUTKU

1. Činioci koje smo napred nabrojili dovode do unutrašnje diferencijacije koja se tek pomalja, ali koja je već očigledna u kategoriji onih koji se posvećuju književnoj delatnosti u širem smislu ove reči.

¹³ Savremeni pisci smatraju da je ovakva uloga veoma privlačna, što je, najzad, i razumljivo. Slične formulacije nalaze se u delima pisaca koji se međusobno i toliko razlikuju koliko Jan Parandovski i Aleho Karpentjer (Alejo Carpentier).

Jan Parandovski je jednom u nekom intervjuu rekao: „Biti pisac trebalo bi da znači ono što to znači otkako književnost postoji: biti glas sveta koji nas okružuje, sveta u kome čovek živi, oseća i misli. Pisac to izražava svojom dušom i svojom rečju; on je tumač spoljnog sveta, Prirode i svega onoga što joj je čovek dodao svojom istorijom i civilizacijom ali i tumač unutrašnjeg sveta kojim on uspeva da obuhvati i druže ljude. U tim širokim granicama ima mesta za sve: za ulogu književnosti i njeno dostojanstvo, a i za lični stav pisca.

A Aleho Karpentier je pisao: „Baviti se ovim svetom, ovim malim svetom, ovim veoma velikim svetom, zadatak je današnjeg romansijera. Imati razumevanja za ljude koji se bore, kritikovati ih, uznositi ih, slikati ih, voleti ih, ukazivati na njihove nestrastosti, na njihove zablude, na njihovu veličinu i njihove smešne strane, neprekidno govoriti o njima onima koji, nepomični i nemi, ostaju kraj puta, očekujući nešto ili možda ništa ne očekujući, a kojima ipak treba nešto reći ne bismo li ih pokrenuli. Takva je, po mom mišljenju, uloga današnjeg romanopisca. Takva je njegova društvena funkcija, ako je uopšte ima. Ne može on da učini mnogo više od ovoga, ali i to je dovoljno. Veliki čovekov zadatak na ovo; zemlji sastoji se u njegovoj rešenosti da poboljša postojeće stanje. Sredstva kojima raspolaže ograničena su, ali su njegove ambicije velike. Ipak, svoju pravu dimenziju, a možda i svoju veličinu naći će on u ovom svom zadatku u ovozemaljskom carstvu.” /A. Carpentier: „Le rôle de l'écrivain” (Uloga pisca) u delu *L'Art dans la société d'aujourd'hui* (Umetnost u današnjem društvu), Neuchâtel, 1968, str. 112./

Stavili smo sebi u zadatak da ovde osvetlimo bar tri uloge koje su pale u deo ljudima od pera; nećemo se mnogo zadržavati na opisivanju postojećih razlika, već ćemo pokušati da ih klasifikujemo polazeći od promena koje su u toku.

Pre svega, ljudi od pera imaju ulogu pisaca u tradicionalnom smislu ove reči, ulogu autora tekstova čija je umetnička vrednost promenljiva i koji pripadaju raznim književnim rodovima; oni su najčešće autori knjiga.¹⁴ Takva uloga pisca nije pretrpela promene u toku poslednjih pedeset godina (u Poljskoj je, na primer, njihov broj ostao manje-više nepromenjen tokom prve i druge polovine ovog veka). Većina nastalih promena odnose se na neprekidan proces komercijalizacije proizvoda književnog stvaralaštva, proces koji se mogao uočiti još u prvoj polovini veka. Komercijalizacija je zahvatila ne samo proizvode književnog stvaralaštva već i ustanove koje organizuju proizvodnju knjiga: izdavačke kuće. Reklo bi se da su ove dve činjenice u međusobnoj zavisnosti.

Može se, izgleda, očekivati da će pisci i dalje igrati svoju ulogu u tradicionalnom smislu ove reči. Televizija, film i ilustrovani časopisi ne zadovoljavaju sve kulturne potrebe ili, bolje reći, kulturne potrebe svijeta. Knjiga kao izvor estetskih doživljaja i zabave biće, po svoj prilici, tražena i u doglednoj budućnosti; na taj način bi pisci zadržali svoju glavnu ulogu, koja se, prema Bartovoj definiciji, sastoji u radu na reči. S tim u vezi možemo napomenuti da je „civilizacija pisane reči” neophodna podloga naučne misli, od koje zavisi svaki ekonomski i tehnološki napredak.

Verovati da knjiga neće nestati u doglednoj budućnosti kulture ne znači, naravno, da njena spoljna forma neće pretrpeti promene. Verovatno će znatan napredak u tehnologiji štampanja imati za posledicu veće promene u tehničkoj opremi knjige.

Možemo isto tako očekivati da koegzistencija književnosti i masovnih medija dovede do podele funkcija između knjige, s jedne strane, i televizije i filma, s druge. Možda će se književnost, u nastojanju da izvesna pitanja produbi, usme-

---

¹⁴ Nas ovde interesuje samo kakve sve uloge mogu igrati pisci, jer to, izgleda, daje poseban pečat promenama koje se u ovom trenutku dešavaju u kulturi. U svakoj od nabrojanih uloga mogli bismo razlikovati više pod-uloga. Naša klasifikacija se ukršta sa klasifikacijama koje su kao kriterijum izabrale funkcije književnosti i funkcije koje određuju ulogu pisca (npr. K. Rudzinska deli ove funkcije na estetsku, zabavnu, saznavnu i političku; videti njen ogled „Društvene uloge umetnosti i umetnika u književnim izvorima XX veka”, na poljskom, u rukopisu, 1971).

riti uglavnom ka sintetizovanju i ka ideološkim i psihološkim studijama, prepuštajući audiovizuelnim sredstvima: analize, epske elemente, spoljašnji izgled sveta i razne pojedinosti.

Međutim, za sadašnji trenutak karakteristično je to što čovek od pera počinje da igra dve nove uloge, zasnovane na različitim principima. Jedna je uloga pisca-intelektualca, a druga, uloga „pisca-člana ekipe”. Prva se od uloge pisca u tradicionalnom smislu reči razlikuje po tome što uloga pisca-intelektualca umnogome prelazi okvire književnosti; drugu uslovljavaju tehnike rada, svojstvene masovnim medijima.

U vezi s ovim treba istaći da se ove tri uloge ne razlikuju po umetničkom nivou ostvarenja. Tačno je da mi, kad su u pitanju pisci-intelektualci (ili bolje rečeno, pisci u ulozi intelektualca), obično vidimo u njima tvorce novih ideja, koji se služe novim jezikom za izražavanje starih istina, pisce koji su — prema definiciji Jana Parandovskog — „glas sveta”, ali u stvari, njihov ugled, kad ga jednom steknu, traje ponekad čak i onda kad njihovo stvaralaštvo počinje da opada, čak i kad pisac ne usavršava svoju umetnost. Sem toga, svi pisci, čak i oni najistaknutiji, ne javljaju se obavezno u ulozi intelektualca. Uloga pisca kao intelektualca zavisi i od mesta koje književnost zauzima u životu određenog naroda.

Što se tiče neprekidno rastuće kategorije *pisaca-članova ekipe* (koji često ostaju izvan profesionalnih organizacija), od njih se, uopšte uzev, ne očekuju nove ideje ni inspiracije; od njih se traži da umeju vešto da ponavljaju određene modele, da vladaju tehnikom pisanja i da su produktivni. Međutim, često se događa da oni stvore dela velike umetničke vrednosti (kao što je slučaj sa nekim scenarijima, itd.).

Napomenimo i to da uloga nije utvrđena jednom za uvek; vremenom izvesni autori menjaju ulogu, dok drugi, zavisno od okolnosti u kojima rade, uspevaju da se pojave u raznim ulogama. U ovakvom slučaju, međutim, svaka uloga je vezana za različitu instituciju.

2. Tendencije ka stvaranju raznih kategorija unutar književničke sredine — na koje smo napred ukazali — možda su u protivrečnosti sa nekim idejama o razvoju naše kulture, jer — prema modelu socijalističke kulture, ne bi trebalo da postoji tako jasna podela između proizvođača i potrošača kulturnih vrednosti. Očekuje se da svaki pojedinac, u granicama svojih intelektualnih interesovanja, svojih potreba i obdarenosti stvara kulturne i umetničke vrednosti.

Pogledajmo ipak da li se ova podela može ukinuti u dogledno vreme i kakve bi mogle biti mogućnosti za umetničko stvaralaštvo. Počnimo od ovog poslednjeg pitanja. Vrednost, obim i suština svakog umetničkog stvaralaštva zavise, očigledno, ne samo od društvenih uslova, već i od izvesnih psihičkih osobina, koje se delom stiču, a delom su i urođene (ostavljajući po strani to što ne znamo u kolikoj je meri neki dar čoveku urođen). Nema mesta verovanju da socijalistički sistem može da ukine ove razlike između ljudskih sposobnosti, bilo da je u pitanju stepen, bilo suština. Čak i ako socijalizam može da — kao što je to i slučaj — stvara blagostanje u kome svi članovi društva raspolazu slobodnim vremenom i imaju uslove za bavljenje umetničkim delatnostima, njihova će ostvarenja verovatno biti nejednake vrednosti. U svakom slučaju, možemo očekivati da neće nestati podela između stvaralačkih delatnosti „za svoj račun” i stvaralaštva „za druge” (tj. umetničke delatnosti koja bi, izražavajući i emocije datog pojedinca, izazivale umetničke doživljaje i kod drugih). U ovoj studiji koja polazi od savremenog književnog stvaralaštva, nas interesuje pre svega stvaralaštvo „za druge”. Do ukidanja podele između proizvođača i potrošača na polju kulture možda bi moglo i doći ako bi se smanjile društvene razlike između pojedinaca.

3. Proroci moderne tehnologije, a naročito fanatične pristalice masovnih medija, tvrde da se veoma brzo približavamo trenutku kada će cela zemljina kugla predstavljati jedno jedino ogromno selo i da će većina razlika i tradicionalnih barijera otpasti. Međutim, sve više uzima maha regionalno podvajanje. To se može videti u televizijskim programima i nekim filmovima.

Ove tendencije, u obrnutom smislu, svakako utiču na ulogu pisca. Zahvaljujući napretku tehnike komuniciranja, pisci-intelektualci sve lakše mogu da steknu svetski glas. U pitanju je, naravno, stepen popularnosti, na koji savremeni pisac može da polaže pravo; popularnost filmske zvezde ili pevača pop-muzike treba ocenjivati prema drugoj skali vrednosti. Prepreke koje predstavlja jezik mogu se prilično lako savladati prevodjenjem, a naći izdavača takođe nije više naročito teško.

U tradicionalnoj ulozi tvoraca knjiga pisci mogu da imaju veliku popularnost uglavnom u sopstvenoj zemlji, ali s obzirom na povećan broj čitalaca u svetu, mogu se prevoditi i na druge jezike. Međutim, neki pisci su poznati samo u određenoj oblasti sopstvene zemlje.

Pisci koji rade u ekipama (za televiziju ili za film) imaju još užu publiku. Samo neki — u

izuzetnim prilikama — nalaze publiku van granica sopstvene zemlje.

I tako, uticaj institucije za koju se pisci vezuju vršeći razne uloge, postaje na kraju odsudan činilac koji određuje njihovu popularnost kod publike.

4. Podsetimo još jednom na dalekosežne promene koje se u ovom trenutku dešavaju u vezi sa ulogama koje igraju pisci, kao i u tehnologiji i organizaciji javnog života. Ovde promene su povod mnogobrojnih raspri, sukoba suprotnih interesa i ideologija. Usled svega toga, intelektualac, posebno književnik-intelektualac, čiji ugled u isti mah i neprekidno raste, nalazi se pod raznim pritiscima, a njegova uloga, koja još nije dovoljno jasno definisana, predmet je napada sa raznih strana. Pažnju zaslužuje i druga jedna posledica ovih promena, koju zapažamo i u javnom životu i u funkcijama književnosti u periodu masovne kulture. Traganje za novim formama umetničkog izražavanja (ne samo u književnosti) i nepostojanost merila (uključujući i umetnička merila) takođe su nuzproizvodi sadašnjih promena. Zbog sve većeg broja onih koji pišu i zbog osporavanja dosadašnjih merila, položaj pisca postaje izuzetno težak.

Ove činjenice, uz svest o odgovornosti i opasnostima koje čine sastavni deo funkcije pisca, stvaraju osećanje nesigurnosti i kod pisca u tradicionalnom smislu reči i kod pisca-intelektualca. Pisци koji rade u ekipama u povoljnijem su položaju.

Podvucimo i činjenicu da diferenciranje kategorija ljudi od pera, funkcija i socijalnog statusa ovih kategorija, koje smo dotakli u ovom eseju, tek počinje da se kristališe. Tendencije ovog procesa nisu uvek očigledne. Analize prošlosti i proučavanja koja su u Poljskoj vršena pre 1939. i posle 1945. godine insistiraju na značaju tržišta i tehnikama distribucije književnih dela. Danas situacija počinje da se menja i u kapitalističkim i u socijalističkim zemljama (a i u odnosima između raznih kategorija pisaca koje smo ovde pominjali). I u jednoj i u drugoj grupi zemalja ona se, međutim, razlikuje od ranijeg modela, po kome je pisac, u izvesnom smislu, sam vodio svoje poslove.

Danas pisac koji stvara knjige ličnim radom veoma je sličan onome koji rukovodi sopstvenim preduzećem. Jedna anketa o piscima u Poljskoj, vođena krajem pedesetih i tokom šezdesetih godina ovog veka, pokazala je da materijalni položaj pisca treba prilagoditi ekonomskim i političkim principima koji su na snazi u socijalističkom sistemu; naročito bi glavnu instituciju, za

koju su vezani pisci tradicionalnog tipa, trebalo iznova definisati. U kojoj meri ona treba da proizvodi knjige, a u kojoj meri da bude „mecena pisaca”. Odgovor na ovo pitanje još nije sasvim jasan.

Pisci rade u ekipama pod uslovima koji zavise od sistema organizacije medija i od mesta koje ovi zauzimaju u ekonomiji date zemlje. Privatno ili javno vlasništvo nad ovim medijima i, u slučaju javnog vlasništva, činjenica da oni obavljaju svoju delatnost u socijalističkoj ili u kapitalističkoj ekonomiji, utiču na društveni status, ugled, finansijski položaj i radne uslove ove kategorije ljudi od pera.

Javlja se i izvesna „institucionalizacija” intelektualaca, uključujući i pisce-intelektualce; univerzitet ponovo dobija svoju ulogu središta intelektualne delatnosti u širem smislu ove reči.¹⁵ Na Zapadu, kao i na Istoku, pisci-intelektualci su zaposleni na univerzitetu, pozivani da drže predavanja itd. Hoće li univerzitet postati glavna institucija koja okuplja intelektualce i povezuje njihovo stvaralaštvo sa sistemom vlasti i kontrole nacionalne ekonomije? To će, između ostalog, zavisi i od orijentacije i brzine evolucije univerziteta, kad on bude prevalio drugu i treću etapu revolucije u nastavi tokom narednih decenija. Da bi ispunio takvu funkciju, trebalo bi da univerzitet napusti svoju sadašnju ulogu institucije koja okuplja nastavnike i studente i približi se srednjovekovnom modelu univerziteta koji je predstavljao zajednicu lica angažovanih na intelektualnom poslu.¹⁶

ZAKLJUČAK

Sami pisci nisu u potpunosti svesni ovog diferenciranja njihovih uloga, onakvog kakvo smo mi ovde ukratko izložili. Otud nesporazumi i pogrešne predstave o raznim stvarima u književnoj sredini, a ponekad čak i razočaranja i nezadovoljstva.

Sadašnja proučavanja u oblasti sociologije književnosti ne uzimaju u obzir ove činjenice. Prema rečima jednog američkog sociologa, stručnjaka za pitanja književnosti, „akademske discipline, kojima je po tradiciji dužnost da se bave istorijom književnosti i književnom analizom, našle su se pritešnjene ogromnim uticajem

¹⁵ Ističemo pitanje institucija zato što smatramo da je institucionalizacija kulture, a posebno, povećan značaj „institucija-instrumenata” karakterističan za dvadeseti vek.

¹⁶ O zanimljivom tumačenju uloge univerziteta u vezi sa problemom intelektualaca videti: L. Bodin, *Les Intellectuels*, Paris, 1964.

masovne književnosti — bestselerima, popularnim ilustrovanim časopisima, stripovima — i zauzele su stav nadmene ravnodušnosti prema nižim kategorijama štampanih dela zasnovanih na mašti.¹⁷

Pa ipak, čini nam se da danas nije više moguće govoriti o sistemu savremenih književnih institucija a ne priznavati da one, između ostalog, podrazumevaju i tri različite funkcije pisca. Štaviše, nije dopušteno govoriti ni o ulozi književnosti a ograničavati se samo na knjige, prepustajući sva ostala ostvarenja „sociologiji masovne kulture“.

Treba stalno imati na umu da svaka uloga koju igraju ljudi od pera zauzima značajno mesto u razvoju kulture jednog naroda. I iz teorijskih i iz praktičnih razloga potrebno je pokloniti više pažnje promenama koje se dešavaju u vezi sa ovim ulogama.

Diogenè, br. 81, Gallimard, Pariz, 1973.

(Prevela s francuskog
ZORICA HADŽI-VIDOJKOVIĆ)

---

¹⁷ Cf. L. Lowenthal, „Literature and Society“ in *Literature, Popular Culture and Society*, Prentice Hall, Engelwood Cliff, 1961, str. 141. Levental podvlači potrebu da popularna književnost, doduše ona čiji je nivo nešto viši, postane predmet sociološkog proučavanja književnosti, ali, kad govori o položaju pisca, on ne primećuje da u sadašnjem trenutku reč pisac označava nekoliko veoma različitih društvenih i profesionalnih kategorija.